

Radenko ŠČEKIĆ*

KULTURNI IDENTITET I GLOBALIZACIJA U 21. VIJEKU

Mjesto prostora Crne Gore u procesu preoblikovanja globalne stvarnosti

1. GLOBALIZACIJA – POJAVA I PROCES U TRAJANJU

Na kraju XX vijeka i početku novog milenijuma, globalizacija je termin koji je često upotrebljavan. On dolazi od riječi *global*, što se odnosi na *sveukupnost, opštost, zaokruženost* cijele planete, odnosi se na *planetarno, svjetsko*. Otuda je globalizacija svojevrsan proces stvaranja svjetskog, uniformnog društva. „Globalizaciju možemo definisati kao proces ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog djelovanja na nadnacionalnom aspektu, koji na globalnom nivou mijenja ustaljene političke, privredne, socijalne i kulturne odnose. Bitna determinanta ovog procesa je tehnološki razvoj koji omogućava prostorno i vremensko smanjivanje svijeta.”¹ Globalizacija predstavlja višedimenzionalna povezivanja koja prevazilaze okvire nacionalne države.

Za globalizaciju bi se moglo konstatovati da je protivrječan proces.² Doživljava se kao pozitivna tekovina koja povezuje ljude širom svijeta, mada, sa druge strane, ona kao da nosi izvjesnu opasnost od prostog, uniformnog ujednačavanja (ali i obezličavanja), prijeteći identitetu pojedinih naroda i njihovih kultura, naročito onih manjih. Širenje globalne civilizacije, sa jedne i očuvanje lokalne kulture (tradicije, običaja, folklora, jezika), sa druge strane – kao da su postala dva procesa koji na svojevrsan način i isključuju jedan drugi. To implicira da se pojedina društva, sa jedne strane otvaraju prema spolja, prema promjenama, a sa druge strane i zatvaraju – pružajući određeni otpor i stra-

* Dr Radenko Ščekić, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica

¹ T. Gligorić (2007): *Osobine naroda*, BINA, Banja Luka, str. 95.

² Vidjeti više u: M. Drašković, *Globalna finansijska kriza i neoliberalna dogma*, Ekonomija, Zagreb, 2009. i na www.rifin.com;

hujući za svoju specifičnost, svoj identitet. Tako se deklarativno prihvata globalna uniformnost i svojevrsno ujednačavanje svuda na planeti, ali se, takođe, želi očuvati i lična kulturna prepoznatljivost. Dolazi se u situaciju da, kako ističe Đ. Šušnjić: „Civilizacija otvara, kultura zatvara vrata globalizacijskim procesima: nema čvrstih dokaza da je na pomolu stvaranje globalne kulture, dok je globalna civilizacija u velikom zamahu!”³

Šta se god podrazumijevalo pod pojmom globalizacija: „ustanovljavanje novog svjetskog poretka”, „amerikanizacija svijeta”, „informacioni i tehnološki bum”, ekonomska sinergija... u okviru toga procesa će izgleda samo oni najjači moći nametati i efikasno štititi vlastite interese i duhovnokulturnu prepoznatljivost i specifičnost. Dok će sa druge strane, drugima biti uzor i nameštati pravila i smjernice, obrazac ponašanja. A za one male narode i države koje su inertne, nedovoljno moćne ili još u tranziciji – rezervisano pasivno učesće i svojevrsna marginalizacija, ali i gubitak vlastitog identiteta. Priključivanje globalnim razvojnim procesima podrazumijeva i odricanje od dijela tzv. nacionalnog suvereniteta, pogotovo u domenu ekonomije i bezbjedonosnih aspekata, te prihvatanje određenih internacionalnih kompetencija, standarda, manira i paradigmi. Nužno i nametnuto prihvatanje obrazaca i modela po kojima se nešto novo stvara. Neka suprotna solucija od ove bi značila okrenuti se izolacionizmu uprkos globalnoj interakciji i zavisnosti od drugih.⁴

Thomas H. Eriksen naglašava da su *nakon pada Zida, Zapadna Evropa i SAD ojačale svoju globalnu dominaciju i sada mašu, kako ekonomskim, tako i vojnim prijetnjama prema zemljama i narodima koji negiraju odreći se svojih izvornih kulturnih vrijednosti.*⁵ Ovaj autor dalje ističe da su *dva tipa razlika koje se nameću u našem vremenu. Najvažnija je razlika između siromašnih i bogatih što je gotovo 100% podudarno s pitanjem razlike u raspodjeli moći i onoga što razdvaja Zapad i ostatak svijeta. Drugi tip razlika jesu kulturne razlike, bilo da su one realne ili fiktivne.*⁶ Paradoks naše ere je u tome, kako je istakao V. Havel: *čovječanstvo, iako dobro zna opasnosti sa kojima se suočava: u pogledu prenaseljenosti, zagađenja, nuklearnog širenja, patologije zločina i društvenog otuđenja, ono ne čini ništa da se suoči sa njima i da ih otklo-*

³ Vidjeti u: Danijela Vuković Čalasan, *Nacionalni identitet i globalizacija*, Čigoja, Beograd, 2011.

⁴ O globalizaciji i nacionalnom indentitetu vidjeti više na: <http://ibnsina.net/bs/component/content/article/260-globalizacija-i-nacionalni-identitet.html>

⁵ Tomas Hylland Eriksen, *Paranoja globalizacije*, Sejtarija, Sarajevo, 2002, strana 145.

⁶ *Isto*, strana 146.

ni. *Koliko god smo preokupirani kataklizmičkim prognozama, malo ih uzimamo u obzir u svojim životima.* Stoga, V. Havel pita: da li nas to mora *trgnuti i natjerati neka nepredviđena katastrofa prije nego počnemo potragu za univerzalnom obnovom ljudskog duha i ljudske odgovornosti prema svijetu, prije nego se odvažimo za „egzistencijalnu revoluciju?”*⁷

Osnovni ekonomski aspekti globalizacije jesu liberalizacija, otvorenost i spremnost za privlačenje investicija i privatizacija. Neka dublja analiza suštinskih dimenzija globalizacije podrazumijeva i tendenciju napuštanja ustaljenog načina mišljenja i ideoloških dogmi koje polaze od teritorijalnih ograničenja etnonacionalnih posebnosti i zatvorenosti.⁸ Ona nastaje kao rezultat jake međuzavisnosti i interakcije društava na globalnoj ravni, prvenstveno u ekonomskoj sferi.

Globalizacija ima u vidu činjenicu da na svjetskoj sceni djeluju i naddržavni akteri kao novi subjekti globalnih odnosa. Globalizacija neosporno vodi kreiranju „svjetskog društva”. Riječ je o planetarnom procesu sve gušće mreže povezanosti i međuzavisnosti pojedinačnih društava i stvaranju jedinstvenog „svjetskog sistema”, koji izrasta: na talasima nove tehničko-tehnološke revolucije i brzom ritmu stvaranja globalne ekonomije; i na talasima kulturno-informacione revolucije (stvaranje kosmopolitske kulture, homogenizacija ukusa, obrasci ishrane, odijevanja i životnih stilova i dr.); kao i na mreži nadnacionalnih regionalnih i svjetskih institucija (Savjet bezbjednosti OUN, Međunarodni monetarni fond, Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Svjetska trgovinska organizacija, G-8, Evropska unija i dr.), kao značajnim oblicima globalnog upravljanja.⁹ Riječ je o pojavi koja je (sve)prisutna i koja utiče na naš svakodnevni život, dovodeći do redefinisanja svih aspekata naših života, ali i izgrađivanja novih odrednica ličnog i društvenog identiteta.¹⁰ Riječ je o jednoj kompleksnoj pojavi koja pokriva skoro sva polja naše realnosti.

2. EPOHA DOMINACIJE ZAPADNIH VRIJEDNOSTI

Brojne rasprave o globalizaciji podijelile su političare, ekonomiste, naučnike. Na jednoj strani su oni koji smatraju da je globalizacija nužnost. Pri-

⁷ <http://ibn-sina.net/bs/component/content/article/260-globalizacija-i-nacionalni-identitet-.html>

⁸ Prema M. P. Đorđević, *Globalizacija i tranzicija*, časopis Teme br. 1, Niš, 2007, str. 63.

⁹ Grupa autora, *Aspekti globalizacije*, BOŠ, Beograd, 2003.

¹⁰ E. Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003, str. 55.

stalice globalizacije smatraju da je to proces koji vuče ka društvenom progresu u svim njegovim aspektima. Na drugoj strani su oni koji smatraju da je globalizacija isključivo „projekat dominacije Zapada”, nove imperijalne politike i „amerikanizacije” svijeta.¹¹ U izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije za 2002. godinu, koji se odnosi na savremeni „ljudski razvoj”, naglašavaju se neki ključni trendovi: „Rast bez tradicije” (evidentan je problem prava, kao i opstanka etničkih manjina širom svijeta). Znamo da je već izumrlo preko 300 jezika, a na putu nestanka nalaze se još stotine i stotine drugih. Trenutno ih je, kako tvrde neki ugledni lingvisti, još u upotrebi oko 6.800, a 357 se služe govorne zajednice ispod 50 ljudi!¹² „Nemilosrdnost rasta” (riječ je o planetarnoj ofanzivi kapitala i stvaranju sve većeg jaza između bogatih i siromašnih). Dok godišnje desetina miliona ljudi širom planete bukvalno umire od gladi, a preko milijardu gladuje, istovremeno, u razvijenim zemljama svijeta, oko 300 miliona ih se klinički liječi zbog preuhranjenosti.¹³

U posthladnoratovskom svijetu najvažnije razlike među ljudima nijesu ideološke ni političke – nego kulturne. Ljudi koriste razlike ne samo da unaprijede svoje interese već i da definišu svoj identitet. Interakcije između ljudi različitih civilizacija poboljšavaju njihovu civilizacijsku svjest. Sela, regije, etničke grupe, nacionalne zajednice i vjerske grupe, imaju zasebnu kulturu i različit nivo kulturne heterogenosti. Tako se kultura jednog sela na jugu može razlikovati od kulture nekog sela na sjeveru Italije, međutim, oba su dio italijanske kulture po kojoj se razlikuju, recimo, od njemačkih sela. Zajednička kulturna obilježja evropskih zajednica različita su od onih arapskih ili kineskih zajednica. Arapi, Kinezi i zapadnjaci, kreiraju specifične civilizacije. Civilizacija je dakle najviša kulturna grupacija i najširi nivo kulturnog identiteta ljudi.¹⁴ S. Huntington je iznio tezu da u svijetu nakon Hladnog rata više neće ratovati nacionalne države, već će se apostrofirati kulturne i vjerske razlike među civilizacijama. Njegovo potenciranje religije prije ideologije, kao izvora konflikata u posthladnoratovskom dobu izazvalo je široku debatu o odnosu između Zapada i naročito islamskog svijeta: *Držim se svog argumenta da*

¹¹ Prema M. P. Đorđević, *Globalizacija i tranzicija*, časopis Teme br. 1, Niš, 2007, str. 64.

¹² Vidjeti: *Dnevni avaz*, 4. septembar 2003.

¹³ Vidjeti opširnije: *Politika istraživanja agenda za nauku i tehnologiju u podršci globalnog razvoja zdravstva*, SZO, Ženeva, 1998. (prevod: ISM, Sarajevo, 1999) i na: <http://ibn-sina.net/bs/component/content/article/260-globalizacija-i-nacionalni-identitet-.html>

¹⁴ Samo su neka od gledišta S. Huntingтона. *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.

*kulturni indentiteti, antagonizmi i zajednice ne samo da igraju ulogu već igraju glavnu ulogu u odnosima među državama*¹⁵.

Ovdje ćemo iznijeti najopštije odrednice i teze proklamovane u teoriji *Sukoba civilizacija*. Ravnoteža moći među civilizacijama se mijenja jer moć Zapada po uticaju opada, a azijske civilizacije jačaju svoju vojnu, ekonomsku i političku snagu. Pojavljuje se svjetski poredak zasnovan na civilizacijskim društvima koja dijele kulturne afinitete i saraduju međusobno, a države se grupišu oko vodećih zemalja koje čine jezgro njihovih civilizacija. Zapadne, univerzalističke pretenzije dolaze u sukob sa drugim civilizacijama. Kulturne srodnosti i razlike oblikuju interese i međusobnu saradnju među državama. Najopasniji kulturni sukobi su oni zbog neodgovarajućih granica duž civilizacija, a društva podijeljena civilizacijama se dezintegrišu. Religijska vjerovanja, ideje vrijednosti, pored svoje uloge u vjerskom sistemu, vrše i značajne funkcije u društvenom životu. Te funkcije su, odvajkada imale integrativni, regulativni i usmjeravajući karakter. I za utemeljivače velikih svjetskih religija etički i politički aspekt njihovih učenja bio je primarniji od religijsko-dogmatskog.¹⁶

Tako se često danas pitanje – na kojoj ste strani?, zamjenjuje pitanjem – ko ste vi? Javlja se potreba da se zaštiti *ono* što *nas* razlikuje od *njih*. Ljudi različitih civilizacija imaju drugačije poglede prema mnogim kategorijama. Ove razlike rezultat su vjekova tradicije. One su daleko temeljnije nego razlike između političkih ideologija i političkih režima. Globalna politika postaje multipolarna i multicivilizacijska. *Srećom po SAD, Evroazija je suviše velika da bi bila ujedinjena* (Z. Bžežinski).¹⁷ Kina je civilizacija koja pretenduje da bude država, a Japan je civilizacija koja je država. Zapad je danas superioran u četi-

¹⁵ S. Huntington za magazin „Islamika” www.islamicmagazine.com/Issue-17/An-Interview-with-Samuel-Huntington.html

¹⁶ Vidjeti više: V. Stanovčić, *Političke ideje i religija*, knj. 2, Beograd, 2003, str. 222–3; Đ. Šušnjić, *Religija*, knj. 1, Beograd, 1998, str. 21–22;

¹⁷ Ovim inspirisan, Z. Bžežinski kaže: „Potencijalno najopasniji scenario bi bila velika koalicija Kine, Rusije i možda Irana, jedna antihegemonistička koalicija koja ne bi bila napravljena na osnovu ideologije već zbog zajedničke muke. Ona bi po obimu i veličini podsećala na raniji izazov kinesko-sovjetskog bloka, mada ovog puta bi Kina bila najverovatnije lider, a Rusija sledbenik.” I nastavlja: „Isto tako malo verovatna mogućnost, ali se ne sme potpuno isključiti, veliko prestrujavanje u Evropi, tako da se napravi neki tajni nemačko-ruski sporazum ili francusko-ruska antanta. Očigledno da postoje istorijski presedani za oba ova saveza, a oni se mogu javiti samo onda ukoliko dođe do potpunog zastoja u evropskom ujedinjenju ako bi se odnosi između Evrope i Amerike vidno pogoršali. Zaista, u okviru ove druge mogućnosti, može se zamisliti evropsko-rusko usaglašavanje oko proterivanja Amerike sa kontinenta. Na ovom stupnju sve ove varijante izgledaju neverovatne.” Bžežinski, Z. 1999, *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica, str. 55–56.

ri odlučujuća domena – vojnom, ekonomskom, tehnološkom i kulturnom. Sa druge strane on predstavlja civilizaciju u opadanju jer zapadna moć u ekonomskom, političkom i vojnom pogledu slabi u odnosu na druge civilizacije. Pobjeda Zapada u hladnom ratu nije proizvela trijumf, već iscrpljenje. Zapad je sve više okupiran unutrašnjim problemima i sporim ekonomskim rastom, nezaposlenošću, demografskom stagnacijom i porastom kriminala i narkomanije. Ekonomska moć se brzo premješta u južnu i istočnu Aziju, a sa njom i vojna i politička moć. Indija je na putu ka ekonomskoj izgradnji, a islamski svijet je sve više neprijateljski nastrojen prema Zapadu. Za zapadnoevropsku dominaciju nad međunarodnim društvom može se reći da je svoj vrhunac dostigla oko 1900. Zapad je 1900. imao 30% svjetskog stanovništva, 1993. 13%, dok se 2025. predviđa da će pasti na 10 procenata. Slično je opadanje i na polju ekonomije. Naime, 1950. Zapad je u svjetskoj industrijskoj proizvodnji učestvovao sa 64 procenta, dok se 2013. predviđa da će učestvovati sa samo 30 procenata. Uzrok stagnacije Zapada na polju ekonomije nije, dakle, to što se sporo razvija, već što se drugi brže razvijaju. Sa sličnim problemom suočila se i Velika Britanija krajem 19. vijeka, kao najveća sila tog vremena. Pretpostavlja se da će Azija do 2020. godine imati 4 od 5 ili 7 od 10 najvećih ekonomija, a dotada će azijsko društvo ostvarivati 40 procenata globalne ekonomske proizvodnje. *Mi želimo da se modernizujemo, ali ne i da se pozapadnjačimo*, jedna je od osnovnih sentenci napredujućih azijskih ekonomija.¹⁸ Koliko do juče, recimo, jedan Portugal, Španija ili Holandija su bili planetarno respektibilne kolonijalne sile. Danas se o tome još jedino može govoriti u istorijskim i geografskim udžbenicima. Istorijski, sličnih primjera je napretek. U epohi smo, kada postoji planetarni sistem, koji bi se mogao nazvati „globalno upravljanje bez globalne vlade”¹⁹.

Svijet postaje sve *manje* mjesto jer interakcija među ljudima postaje sve veća, bilo u realnom ili virtuelnom komunikacijskom smislu. Ove interakcije su u porastu i jačaju civilizacijsku svijest i svijesnost o razlikama između različitih civilizacija. Zapad se na vrhu svoje moći suočava sa ne-Zapadom koji sve više ima želju, volju i sredstva da oblikuje svijet na nezapadne načine. Kako će ljudi definisati svoj identitet kroz etničku i religijsku pripadnost, tako je vjerovatnije da će odnose sa ljudima druge etničke ili religijske pripadnosti gledati u pojmovima „mi” protiv „njih”.²⁰

¹⁸ Vidjeti više na: <http://www.scribd.com/doc/127642608/Huntington-Sukob-Civilizacija>

¹⁹ Dž. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002, str. 35.

²⁰ Prema Hantingtonu, jedna od odrednica koja, recimo, muslimane čini konfliktnim jest veliki natalitet u većini muslimanskih društava, koji je proizveo nadmoć u broju ljudi od

Pad Berlinskog zida, a potom i nestanak SSSR-a i Istočnog bloka munjevitom su pretočeni u teoriju o 'kraju istorije' Frensis Fukujame koji je tvrdio da je, konačno, čitavom svijetu jasno da postoji samo jedan pravi put u 'svijetlu budućnost' a to je liberalni kapitalizam koji propagiraju SAD i zapadni svijet; ostatak čovječanstva mora da shvati da je priključenje pobjednicima put za izgradnju univerzalne, uspješne civilizacije. Globalizacija je nametanje modela društvenog razvoja, kulturnih obrazaca i načina života od strane najrazvijenijih zemalja. Jedan od negativnih aspekata globalizacije vezan je upravo za pokušaj da se od procesa kakav je globalizacija stvori ideološki koncept – globalizam²¹, koji donosi univerzalne standarde za cijeli svijet.

3. SUDBINA MALIH DRŽAVA I ZAJEDNICA U GLOBALNIM PROCESIMA

Suština problema odnosa prema globalizaciji nije u opredeljenju „za” ili „protiv” globalizacije (ili tranzicije), odnosno za jednu od suprotstavljenih (rihvalskih) struja. S obzirom na to da je globalizacija realnost, bitno je da se od uprošćenih uvida i analiza pređe na kompleksno poimanje globalizacije. Globalizacija danas rađa raznovrsne izazove, rizike i nejednakosti. Kao takva, ona predstavlja veliku neizvjesnost, ali i različite alternative (realne opcije) i to: demokratski (i humaniji) ili autoritarni svetski poredak; „održivi razvoj” ili ekološko i tehnološko samouništenje planete; stabilniji razvoj međunarodnih odnosa ili novi talasi globalizacije i regionalna sukobljavanja; racionalno usmjerenje globalizacijskih tokova ili ciklične smjene svjetskog haosa; jačanje političke demokratije ili umnožavanje autoritarnih režima, praćenih masovnom

16 do 30 godina. Prema istraživanjima i CIA i UN, svaka članica Evropske unije ima stopu rađanja značajno ispod potrebne stope od 2.1 djeteta po ženi. Prema *CIA World Factbooku*, Njemačka je u 2007. godini imala stopu rađanja od 1.39 djece po ženi, dok su Španija i Italija imale stope rađanja od 1.29 djece po ženi. A Njemačka, Italija i Španjolska nijesu same: Svaka industrijalizirana zemlja u Europi ima stopu rađanja ispod 1.9 djece po ženi. Prosječan broj rađanja u Evropskoj uniji je 1.5 djece po ženi – ali taj broj ne odražava realno stanje, jer je uvećan prisutnošću miliona neevropskih useljenika sa visokom natalitetom u velikim urbanim centrima Evrope. Kroz gotovo već četiri decenije, muslimani su najbrže rastući dio stanovništva Zapadne Evrope. To implicira da muslimanski glas postaje sve važniji. Ovo je najprije postalo očito na izborima u Njemačkoj u septembru 2002. godine, kada je socijalistički kandidat Gerhard Šreder za dlaku pobijedio konzervativnog protivnika Edmunda Stoibera – za samo 8864 glasa. Njemačka je dom gotovo 700.000 tursko-njemačkih glasača – uz još gotovo 3 miliona turskih imigranata bez (ili trenutno bez) prava glasa. Muslimani su mahom glasali za Šredera. – www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/

²¹ A. Milardović, *Globalizacija*, CPI, Zagreb, 2008, Vidjeti više na: <http://www.cpi.hr/>

represijom i dr. Koja će alternativa u budućnosti biti dominantna, pokazaće vrijeme.²² Osnovno pitanje je kako slijediti ono što je nužno, a pritom izbjeći i sačuvati subjektivitet i svoj nacionalni i kulturni identitet, ali i ne zapasti u svojevrsnu, pogubnu samoizolaciju.

Globalizacioni proces je teško zaustavljiv, te se stoga u zanimljivoj situaciji nalaze zemlje u tranziciji. Nosioc ili protagonista globalizacije je zemlja, odnosno država koja se u datim društveno-ekonomskim, političkim, vojnim, tehnološkim, kulturnim, demografskim i ostalim okolnostima javlja u ulozi globalne supersile, a to je danas SAD.²³

Snaga identiteta je u tome što se on i nesvjesno opire izmjeni njegove osnove. Svaka nacija na svijetu ima potrebu za svojim kulturnim, tradicijskim i drugim specifičnostima. Tokom istorije balkanski narodi su bili izloženi turskom, germanskom, komunističkom konceptu svojevrsnog identitetskog inženjeringa. U odnosu na sovjetski komunizam američki globalizam je neuporedivo sofisticiraniji.²⁴ Ovo vrijeme je specifično utoliko što su sredstva suptilnija i razmjere u pravom smislu riječi svjetske.²⁵ Relativna istina se brzo mijenja. To ljude tjera da racionalizuju stvarnost i događaje. A to uzrokuje i pad moralnih i etičkih vrijednosti.

Moglo bi se tvrditi da je globalizacija u osnovi fenomen s pozitivnim efektima jer približava ljude i omogućava im da komuniciraju nezavisno od vremena i prostora. S druge strane, mogu se naći suprotni stavovi o globalizaciji kao prijetnji svemu što je lokalno, tradicionalno, autohtono, jer ona teži brisanju razlika i stvaranju neke vrste globalne kulture. Identitet podrazumijeva upoređivanje među ljudima i ustanovljavanje sličnosti i razlika među njima. Danas postaje najsnažnijim instrumentom nacionalne homogenizacije i mobilizacije. Stoga je pojam identiteta usko povezan s pojmovima kulture i društva, jer se identiteti stvaraju kroz kulture, odnosno društva kojima ljudi pripadaju. Riječ je o svojevrsnom poništavanju malih, nemoćnih naroda i država s njihovim identitetima i kulturama na račun onih moćnijih. Proces globa-

²² M. Đorđević, *Globalizacija i tranzicija*, Teme, časopis za društvene nauke, br. 1/2007, str. 61–64.

²³ T. Petković, *Globalna ekonomija i poslovna diplomatija*, Čačak, 2007, str. 38–41.

²⁴ Kako sama odjeća poprima određenu simboliku i značenje, „tako prihvatiti nositi džins znači prihvatiti značenja i vrijednosti dominantne i vladajuće civilizacije, a prihvatiti poderani džins predstavlja svojevrsan oblik bunta i suprotstavljanja već prihvaćenom načinu vrednovanja” (R. Božović, *Dominacija i otpor*, Čigoja, Beograd, 2002, str. 221).

²⁵ Z. Avramović, *Globalizacija Srbije*, Zbornik matice srpske za društvene nauke, br. 112–113, Novi Sad, 2002, str. 235–244.

lizacije u različitim varijantama dovodi do destabilizacije identiteta što se izražava kao kriza identiteta, kako na ličnom tako i na kolektivnom nivou. Kako je identitet istovremeno temeljna ljudska potreba i pretpostavka zajednice, kriza identiteta vodi ka različitim vrstama latentnih sukoba.²⁶

Identitet jedne nacije se ipak ne pravi prema instant i planskim partijskim uputstvima. „Danas je dominantna oficijelna kultura koja je kontrolisana, i u njoj je dominantna namjena, a ne sadržaj. Ona ne izvire iz ambijenta, već se nameće ambijentu. Od kulture se pravi jedna vrsta svojevrsnog političkog inženjeringa.”²⁷

Dominantna je doktrina u istoriji da su svi ljudi podijeljeni u grupe koje se nazivaju nacije. Doktrina je sama po sebi etička i filozofska. Pripadnici jedne nacije su specifični prema tome što imaju zajednički identitet i gotovo uvijek zajedničko srodstvo i porijeklo. Nacionalni identitet podrazumjeva prepoznatljive specifičnosti određene grupe kao i lični osjećaj pripadnosti. U određivanju identiteta se koristi i primjenjuje veoma širok kriterij. Male razlike u govoru mogu biti dovoljne da se neko okarakterise kao član druge nacije. S druge strane, dvije osobe mogu biti podijeljene razlikama u mišljenju, vjerovanju, mjestom boravka, vremenom pa čak i govornim jezikom, a da se međusobno smatraju i da ih i drugi smatraju dijelom iste nacije. Shvatanje je da pripadnici jedne nacije dijele određene zajedničke karakteristike i norme ponašanja. Naziv nacija se često koristi kao sinonim za naziv etnička grupa (ponekad etnos), ali iako je etnicitet danas jedan od najvažnijih aspekta kulturnog i društvenog identiteta za pripadnike određene nacije, osobe istog etničkog porijekla mogu da žive u različitim nacionalnim državama te se prema tome smatraju pripadnicima zasebne nacije. Nacionalni identitet je često osporen čak i do individualnog nivoa.²⁸

²⁶ Marina Kuzmanić Petreš, *Postmodernističko shvaćanje identiteta u procesu globalizacije*, <http://www.zadarskilst.hr/clanci/06112010/postmodernisticko-shvacanje-identiteta-u-procesu-globalizacije>

²⁷ Više: Ž. Andrijašević na <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&datum=2011-11-29&clanak=308910>.

²⁸ Od 19. vijeka smatra se normom da nacija odgovara suverenoj državi koja se naziva nacionalnom državom. Ta norma i sama potiče od ideologije nacionalizma, koja podržava tezu da svaka nacija zaslužuje svoju državu. Prije 19. vijeka, teško je naći primjer koji odgovara savremenoj ideji nacionalne države. To ne znači da postoji saglasnost o broju nacija i njihovoj ekvivalentnosti s nacionalnom državom. Vrlo malo država uopšte i nacionalnih država posebno, ima neosporne teritorije i granice. Postoji dosta samoupravnih pokreta, kao npr. oni u Belgiji, Velikoj Britaniji i Španiji. Takođe, postoje nacije koje sebe opisuju kao nacije bez države, kao što su Kurdi i Palestinci. Tražena nacionalna teritorija može bi-

Takođe se razotkriva tvrdnja o iskonskom postojanju nacije kao mitu. Taj mit, na kojem se ustrajava u južnoslovenskim državama, poznat je kao primordijalni pristup naciji: primordijalni pristup potiče od samih nacionalista. Osnovna ideja pritom je da dotična nacija „postoji već odavno” i da se njena istorija može pratiti vijekovima unazad. Prema tome je nacija već doživjela „slavne epohe pune junaka i cvjetanja”, što treba da bodri članove te nacije danas. Problem tog pristupa je što je on često u kontradikciji s činjenicama. Narodi koji danas postoje, ne postoje od davnina i nijesu nastali prirodnim putem. I narodi i nacije su društveno-političke tvorevine, oni su oblik udruživanja ljudi u veće grupe. Kakvog obima će te grupe biti i kakvo ime će nositi, nije zadato nikakvim objektivnim ili prirodnim kriterijumom, nego je rezultat politike.²⁹

Po uzoru na zapadnoevropske nacije, započelo je pravljenje nacija i kod Južnih Slovena. U Jugoistočnoj Evropi se stvaranje nacija odvijalo s različitim početnim i završnim fazama u toku 19. i 20. vijeka i nastavilo se, mada, ponegdje do danas, proces nije završen ili je njegov rezultat neizvjestan.

Mali prostor Crne Gore obiluje brojnim kulturnim i istorijskim vrijednostima. Malo koje podneblje u svijetu se može pohvaliti takvom kulturnom zaostavštinom. Nekada se odrastalo u izolovanim sredinama bez spoljnih uticaja, pa lokalni identitet nije bio ugrožen. Štoviše, on se kroz prizmu multietničnosti Crne Gore uspio održavati jer je svaki od etnicteta čuvao svoju kulturu i običaje. Danas je to mnogo drugačije. Crnogorsko stanovništvo koje je brojčano malo, sve je više podvrgnuto uticaju sa strane. Usljed nepostojanja jedinstvenog unutarcrnogorskog sistema vrijednosti o lokalnoj kulturi, globalni procesi mogu negativno uticati na unutrašnje prilike.

Zajednička crta balkanskih rasprava najčešće se sastoji u veličini jedne nacije (ili jednog naroda, etničke grupe ili pak jedne države). Proces tranzicije u bivšim socijalističkim zemljama pokazao se mnogo bolnijim nego što se pretpostavljalo, jer se radilo prevashodno o planskim privredama, na osnovama državne (društvene) svojine. U situacijama vrijednosnog vakuuma, pojedinac suočen sa novim i šokantnim društvenim odnosima vraća se onim uporištima za koja smatra da su čvršća. Nalazi ih u naciji, religiji. Dolazi do akumu-

ti podijeljena kao u slučaju Republike Irske i Sjeverne Irske. Ima slučajeva nacionalnog identiteta bez odgovarajuće države ili zahtjeva za državu. Romi se smatraju u nekim djelovima Evrope kao posebna nacija, dijaspora bez jasno identifikovane domovine (<http://bs.wikipedia.org/wiki/Nacija>).

²⁹ S. Kordić, *Ideologija nacionalnog identiteta i nacionalne kulture*, Objavljeno u zborniku „U čast Pera Jakobsena”, Beograd, 2010, str. 225–239.

liranje frustracija, nepovoljne i nejasne perspektive i neizvjesne budućnosti. Tako praznina nastala nestankom jednog (komunističkog) društvenog sistema, jednostavno stvara novu zamjenu, koja će odrediti šta je dobro a šta zlo, strukturu društva, kreirati nove neprijatelje, novu verziju „svijetle” budućnosti i „pompezne i bogate” prošlosti vlastitog naroda i nacije. Tada su ljudi spremni da prihvate autoritet, da nekritički prihvate dominantne društvene norme, kao i da često i na agresivan način iskažu svoje nezadovoljstvo i netrpeljivost prema pripadnicima drugih društvenih grupa.

S obzirom na malobrojnost crnogorskog domicilnog stanovništva i sve veću prisutnost negativnog prirodnog priraštaja, ove teorije mogu ići toliko daleko da se u budućnosti, iako ne tako bliskoj, predviđa nestanak lokalnog identiteta, a posebno autohtonog crnogorskog etniciteta. U takvim vizijama, posebno se nameće i problem „krhkosti” unutar dominantnog pravoslavnog stanovništva. Drugi scenario se bazira na pretpostavkama pozitivnog ulaska Crne Gore u globalne procese. Na taj način Crna Gora želi pobjeći od koncepta „etničkih podjela” i želi se profilisati kao globalna sredina, odnosno „svijet u malom”. Ulazak u evropske integrativne procese nudi nadu da će se brže ići naprijed, a zbog porasta životnog standarda građana, može se očekivati da iščezne postojanje bilo kakvih značajnih etnonacionalizama.³⁰ Nacionalna kultura ostaje osnova svake posebne kulture u onoj mjeri u kojoj potvrđuje i izražava identitete naroda kojem pripada i povezuje ih s kulturama svijeta. Njemački filozof Jirgen Habermas, priznaje da uprkos svemu „mondijalizacija prisiljava nacionalnu državu da se otvori različitosti oblika kulturnoga života, koji su joj strani ili nepoznati”.³¹

Usljed razvoja komunikacijske tehnologije, svijet je postao jedinstven sistem, a veza između dva subjekta u različitim dijelovima svijeta nerijetko se ostvaruje u roku od nekoliko minuta. Stvaranje ekonomskih, kulturnih i političkih integracija u uzročno-posljedičnoj je vezi s procesom globalizacije. Svjedoci smo rastuće međuzavisnosti između država širom svijeta i odvijanja niza nezavisnih procesa koji se odvijaju i obuhvataju države, regione, čitav svijet. Ovaj splet svih odnosa kojima se povezuju brojni sudionici na državnom i regionalnom nivou, pa i civilizacije – u raznim oblastima, naravno da ima uticaja i na naše podneblje. Globalni svjetski trendovi nijesu zaobišli ni prostor Crne Gore. Pretvaranjem cijele planete u jedno „globalno selo”, gdje se utica-

³⁰ B. Milović: *Lokalno i globalno u etnicitetu – primjer Crne Gore*, na: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/antropologija/lokalno_i_globalno_u_etnicitetu_b_milovic.htm

³¹ P. Matvejević, *Nacionalna kultura i mondijalizacija*, prema: časopis „Danas”, decembar 2005.

ji sa jednog kraja svijeta prelivaju u drugi i gdje (sve)moć informacionih tehnologija i medija omogućava da barem virtuelno posjetimo bilo koji dio svijeta, da upoznamo na taj način različite kulture, svakako da ima efekta i uticaja na Crnu Goru i njen kulturni i opšti društveni milje. Globalizacija ima i negativne i pozitivne aspekte, ali svakako donosi značajne promjene, a moglo bi se reći i korjenite, fundamentalne transformacije društava. Globalizacija kao fenomen dominantno prožima i obilježava sve aspekte savremene zbilje.

Sve što baštine različite civilizacije na prostoru jedne države, inkorporira se i čini njenu kulturnu baštinu. Stoga bi prostor Crne Gore, kao izrazito bogat kulturnim nasljeđem, gdje „svaka stopa” odiše historijom, trebalo da i pored praćenja globalnih trendova i integracija sačuva svoj neosporni identitet i prepoznatljivost, svoj duh, običaje, bogatu kulturnu baštinu. Jer takvim spajem patrijahalnog i tradicionalnog pravoslavnog segmenta sa orijentalnom baštinom i kulturom, dodatno obogaćeno mediteranskim uticajima – malo koji drugi prostor bi mogao da se pohvali. Crna Gora nakon 1878. godine postaje višetnička i multikonfesionalna zemlja. Kada se država proširila na krajeve naseljene muslimanima i katolicima, posebno se vodilo računa o toleranciji prema stanovnicima druge vjere i nacionalnosti.³² Crna Gora egzistira na razmeđu raznih civilizacijskih uticaja, a njen sveukupni razvoj bio je ispresijecan brojnim krizama i ratovima. Crnogorsko bogatstvo različitosti, njegovanje multikulture, međusobno uvažavanje i suživot različitih etnosa i vjera – odlikavaju naš globalni svijet u malom. Potrebno je uložiti dodatni trud ka izostravanju senzibiliteta za raznolikost i suživot različitih kultura i percepcija.

Stoga je neophodno razumjeti izazove savremenog doba i biti u skladu sa dominantnim globalnim procesima. Nastojati uklopiti se u savremenost, a uporedo – ostati svoj. Stoga bi očuvanje identitetskih i kulturnih specifičnosti pred naletom globalnih trendova, u vremenu ubrzanih transformacija, promjena društvenih vrijednosti – trebalo da predstavlja jedan od državnih imperativa.

³² *Kao punopravnim građanima njima su dostupne sve državne službe, ne isključujući ni najviše položaje. Jer, kao što dobar otac ne čini razliku između svoje dece, tako ni knjaz Nikola ne pita ko je kakve vjere, nego samo je li zaslužan i sposoban* – prema Prema Č. Prelević, J. Markuš, *Kruna optočena trnjem*, „Večernje novosti”, 27. jun 2010.

Radenko ŠČEKIĆ

CULTURAL IDENTITY AND GLOBALIZATION IN THE 21ST CENTURY

Summary

Montenegro, although territorially small space in the global and European scale, made a significant contribution by its rich cultural and historical heritage. Prehistoric remains and permeation of Greek, Roman, Byzantine, Slavic, Western and Islamic cultural influences – have enriched this space to different cultural styles. Few climate in the world can boast such a cultural legacy in such a small space, blending different cultures, influences and styles. Converting the entire planet into a „global village”, where the effects of one part of the world spill over to the other and where the power of information technology and media enables to visit any part of the world at least virtually, also enables us to thus come into contact with different cultures. It certainly has an impact and influence on Montenegro and its cultural and general social milieu. Globalization has both negative and positive aspects, but it certainly brings a significant change, and one might say radical, fundamental transformation of societies. Globalization as a phenomenon dominantly permeates all aspects of the contemporary reality.